

संविधान सभा

संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समिति

राज्यको पुनर्संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेखित विषयमध्ये सहमतिका विषयहरुको निक्क्यौल सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७१

संविधानसभा नियमावली, २०७० को नियम ६६ बमोजिम गठन भएको यस संवैधानिक अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समितिलाई सोही नियमावलीको उपनियम (५) र उपनियम (६) को व्यवस्था अनुसार संविधान सभामा रहेका अभिलेख तथा तत्कालीन संविधानसभाले संविधान निर्माणको लागि तयार गरेका दस्तावेज अध्ययन गरी सहमति वा असहमतिका विषय निक्क्यौल गरी विषयगत आधारमा पूर्ण वा आंशिक प्रतिवेदन तयार पारी सभामा पेश गर्ने कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी रहे अनुरूप तत्कालीनसंविधानसभाको मिति २०६७/१२/०३ को बैठकबाट भएको अनुसूचीमा उल्लेख भए बमोजिमको निर्णयलाई आधार बनाई **राज्यकोपुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको** प्रारम्भिक मस्यौदामा समावेश विषयमध्येसहमतिका विषयहरुको यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

प्रतिवेदनको खण्ड (क) मा संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउनेसहमतिका विषयहरुनिक्क्यौल गरिएको छ । साथै राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्यक्षेत्रमा नपरेको तर उक्त समितिको दृष्टिले सम्बन्धित भागमा राख्न सिफारिस गरिएका विषयलाई संवैधानिक समितिले महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा ग्रहण गरी सम्बन्धित विषयलाई पूर्णता दिने क्रममा ध्यान दिने भनी तत्कालीन संविधानसभाले मिति २०६७/१२/०३मा संवैधानिक समितिलाई दिएको निर्देशन बमोजिम उक्त विषयलाई सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने समितिको निक्क्यौल रहेकोले खण्ड (ख) मा सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा संवैधानिक मस्यौदा समितिमा पठाउने विषयहरु उल्लेख गरिएको छ ।

संविधानसभा नियमावली, २०७० को नियम ६६ को उपनियम (५) को व्यवस्था अनुरूप यस समितिको मिति २०७१/१२/२६ गतेको निर्णयानुसारसहमतिका विषयहरु निक्क्यौल गरी यो प्रतिवेदन संविधान सभा समक्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

(विष्णुप्रसाद पौडेल)
सभापति

खण्ड (क)
सहमतिका विषयहरु

सि. नं.	विषय	सहमति भएका विषय	समितिको निर्यात	कैफियत
१.	राज्यको पुनसंरचना र राज्यशक्तिको स्वरूप: धारा ३	(२) संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाले नेपालको एकता, अखण्डता, सार्वभौमसत्ता तथा मुलुकको दीर्घकालिन हित, सर्वाङ्गीण विकास, मानव अधिकार तथा मौलिक हक, कानूनी राज्य, शक्तिको पृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलन, जातीय समानतामा आधारित समता मूलक तथा बहुलतामा आधारित समाज, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक प्रणाली, समानुपातिक र समावेशी प्रतिनिधित्वको अधिकार र पहिचानको संरक्षण गर्ने छन् ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
२.	संघीय नेपालको तहगत संरचना धारा ४	(१) संघीय नेपालको मुल संरचना संघ, प्रदेश तथा स्थानीय गरी तीन तहको हुनेछ । (२) उपधारा (१) बमोजिमका संघ तथा प्रदेशमा व्यवस्थापिका, न्यायपालिका र कार्यपालिका रहने छ ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
३.	स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण धारा ७	(५) उपधारा (१) बमोजिम स्थानीय निकायको गठन नभए सम्मका लागि विद्यमान स्थानीय तह कायम रहने छन् ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
४.	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको अधिकारको बाँडफाँड धारा ९	(१) यस संविधानको अनुसूची ३ मा उल्लेखित विषयमा संघको अधिकार निहित रहने छ । संघीय व्यवस्थापिकाले यस संविधानको अनुसूची ३ मा उल्लेखित विषयमा कानून बनाउन सक्नेछ । (२) यस संविधानको अनुसूची ४ मा उल्लेखित विषयमा प्रदेशको अधिकार निहित रहने छ । प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले यस संविधानको अनुसूची ४ मा उल्लेखित विषयमा आफ्नो प्रदेश भित्र लागु हुने गरी कानून बनाउन सक्नेछ । (३) संविधानको अनुसूची ५ मा उल्लेखित साभ्ना सूचीका विषयमा संघीय व्यवस्थापिकाले बनाएको कानूनसंग नबाँधिने गरी प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून निर्माण गर्न सक्नेछ । (४) उपधारा (१) र (२) मा उल्लेखित विधायिकी अधिकारका साथै यस संविधान बमोजिम संघ तथा प्रदेशलाई कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार हुनेछ ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
५.	संघीय एकाइहरु बीच अन्तर सम्बन्ध धारा १०	(१) संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ । (२) प्रदेश प्रदेश बीचको आपसी सम्बन्ध व्यवस्थित गर्न संघले प्रदेशहरु बीच आवश्यक व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	

	<p>(३) दुई वा दुई भन्दा बढी प्रदेशले अनुसूची ४ मा उल्लेखित विषयमा कानून निर्माण गर्न संघीय व्यवस्थापिका समक्ष अनुरोध गरेमा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून बनाउन सक्नेछ ।</p> <p>(४) संघले राष्ट्रिय महत्वका विषयमा र प्रदेशहरू बीच समन्वय गर्नु पर्ने विषयमा सबै प्रदेशहरूका लागि संविधान र कानून बमोजिम आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु सम्बन्धित प्रदेशको कर्तव्य हुनेछ ।</p> <p>तर प्रदेशको अधिकारमा हस्तक्षेप हुने गरी संघले कुनै निर्देशन वा कार्यकारिणी आदेश जारी गर्ने छैन ।</p> <p>(५) कुनै पनि प्रदेशले राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र देशको शान्ति व्यवस्थामा असर पर्ने किसिमको कार्य गरेमा संघीय सरकारको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखले त्यस्तो प्रदेशलाई आवश्यकतानुसार सचेत गराउन, प्रादेशिक सरकार र व्यवस्थापिका निलम्बन गर्न वा विघटन गर्न सक्नेछ ।</p> <p>(६) उपधारा (५) बमोजिम कुनै प्रदेशको सरकार वा व्यवस्थापिका निलम्बन वा विघटन गरेकोमा पैतीस दिन भित्र संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतबाट अनुमोदन गराउनु पर्नेछ ।</p> <p>तर संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन नभएमा त्यस्तो आदेश स्वतः निष्कृत भएको मानिनेछ ।</p> <p>(७) उपधारा (६) बमोजिम संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन भएमा त्यस्तो प्रदेशमा ६ महिना भित्र प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको निर्वाचन हुनेछ ।</p> <p>(८) उपधारा (७) बमोजिम निर्वाचन नभए सम्मका लागि त्यस्तो प्रदेशमा संघीय शासन कायम रहनेछ ।</p> <p>(९) कुनै एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको कानूनी व्यवस्था वा न्यायिक एवं प्रशासकीय निर्णय वा आदेशको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्नेछ ।</p> <p>(१०) एक प्रदेशले अर्को प्रदेशसंग साभा चासो र हितको विषयमा एक अर्कालाई सूचना आदान प्रदान गर्न, परामर्श गर्न, आफ्नो कार्य र विधायनका बारेमा एक आपसमा समन्वय गर्न र आपसी सहयोग विस्तार गर्न सक्नेछन् ।</p> <p>(११) कुनै एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको वासिन्दालाई आफ्नो प्रदेशको कानून बमोजिम समान सुरक्षा र सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।</p> <p>(१२) संघले सम्बन्धित प्रदेश मार्फत् स्थानीय तह र विशेष संरचनालाई संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम सहयोग गर्न र निर्देशन दिन सक्नेछ ।</p>		
--	---	--	--

<p>६.</p>	<p>संघीय एकाइहरू बीच उत्पन्न हुने विवाद समाधान सम्बन्धी व्यवस्था धारा ११</p>	<p>(२) उपधारा (१) बमोजिमको परिषदले आवश्यकता अनुसार परिषदको बैठकमा सम्बन्धित विषयको संघीय मन्त्री र प्रादेशिक मन्त्री तथा विशेषज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सक्ने छ ।</p> <p>(३) उपधारा (१) बमोजिमको परिषदको कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुने छ ।</p> <p>(४) अन्तर प्रादेशिक परिषदबाट सिफारिस भई आएका वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेका विषयलाई संघीय व्यवस्थापिकाको बैठकमा छलफल गरी समाधान गर्न सकिने छ ।</p> <p>(५) उपधारा (४) बमोजिम विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया संघीय व्यवस्थापिकाले कानून बनाई तोके बमोजिम हुने छ ।</p> <p>(६) उपधारा (४) बमोजिम संघीय व्यवस्थापिकाबाट विवादको समाधान हुन नसकेमा वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेमा जनमत संग्रहको लागि संघीय सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्नेछ ।</p> <p>७) कुनै प्रदेश भित्रको विवाद समाधान गर्न सो प्रदेश वा प्रदेशहरू भित्र प्रादेशिक जनमत संग्रह र समग्र राष्ट्रको विषयमा राष्ट्रिय जनमत संग्रह गर्न सकिने छ ।</p> <p>(८) जनमत संग्रह सम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय व्यवस्थापिकाद्वारा कानून बनाई निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।</p> <p>(९) प्रदेश र स्थानीय तह वा प्रदेश र विशेष संरचनाहरू वा स्थानीय तहहरू वा स्थानीय तह र विशेष संरचनाहरू वा विशेष संरचना अन्तर्गतका क्षेत्रहरू बीच विवाद उत्पन्न भएमा सम्बन्धित प्रदेशको व्यवस्थापिकाले छलफल गरी समाधान गर्न सक्ने छ ।</p> <p>(१०) उपधारा (९) अनुसार विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया र कार्यविधि प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।</p> <p>(११) स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरू, स्थानीय तहहरू, विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरू बीच उत्पन्न हुने कानूनी विवादको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित प्रादेशिक उच्च अदालतलाई हुने छ ।</p> <p>(१८) प्रादेशिक उच्च अदालतले गरेको निर्णय उपर संवैधानिक विषयमा संवैधानिक अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने छ ।</p> <p>(१९) प्रादेशिक उच्च अदालतले उपधारा (११) मा उल्लेखित विवादको निरोपण गर्ने कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।</p> <p>(२०) उपधारा (१) देखि उपधारा (१९) सम्म जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि संघ र प्रदेश,</p>	<p>सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।</p>	
-----------	--	---	---	--

		<p>प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह, प्रदेश र विशेष संरचना, विशेष संरचनाहरू र स्थानीय तहहरू बीच उत्पन्न विवादहरूको समाधानका लागि दुई पक्षीय एवं बहुपक्षीय वार्ता, मेलमिलाप, समन्वय एवं मध्यस्थता जस्ता विवाद समाधानका वैकल्पिक प्रक्रियाहरू अवलम्बन गर्न सकिने छ ।</p> <p>(२१) उपधारा (२०) बमोजिमका प्रक्रिया अन्तर्गत विवाद समाधान गर्ने कार्यविधि लगायतका विषय संघीय कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।</p>		
७.	विशेष अधिकारको समीक्षा तथा पुनरावलोकन धारा १९	<p>महिला तथा दलित समुदायको विशेष अधिकारको व्यवस्थाको कार्यान्वयन र त्यसको प्रभाव सम्बन्धमा मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा प्रत्येक १० वर्षमा गरिने राष्ट्रिय जनगणनासँगै नेपाल सरकारले समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्ने छ ।</p>	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
८.	अनुसूची ५	<p>साझा अधिकारको सूची</p> <ul style="list-style-type: none"> ● अनुसूची ५ को क्र.सं. ११ मा उपभोक्ता हकहित थप गर्ने । ● अनुसूची ५ को क्रम संख्या १८ मा रहेको “सवारी साधन अनुमति पत्र” भन्ने विषयलाई त्यहाबाट हटाई अनुसूची ४ मा राख्ने । 	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
९.	अनुसूची ६	<p>स्थानीय तहको अधिकारको सूची</p> <ul style="list-style-type: none"> ● अनुसूची ६ को स्थानीय तहको अधिकारको सूचीको क्रम संख्या ३ मा “टेलिभिजन र पत्रपत्रिका” थप गर्ने । ● अनुसूची ६ को स्थानीय तहको अधिकारको सूचीमा “भाषा, संस्कृति र लिपी, प्राकृतिक स्रोत वापत प्राप्त रोयल्टी र सेवा शुल्क” पनि थप गर्नु पर्ने सुझाव आएकोमा प्राकृतिक स्रोत आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँट समितिको प्रतिवेदनमा रहेको स्थानीय तहको सूचीमा ती सबै विषय समावेश भएको देखिएकोले मिलान हुने गरी अधिकारको सूचीलाई अन्तिम रूप प्रदान गर्ने । 	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
१०.	अनुसूची ७	<p>विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सूची</p> <ul style="list-style-type: none"> ● अधिकारको सूचीलाई अन्तिम रूप दिँदा प्राकृतिक स्रोत आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँट समितिको प्रतिवेदनमा रहेका सूचीलाई समेत मिलान गरेर सूची निर्माण गर्ने । ● संघीय संरचना अन्तिम हुँदा विशेष संरचना र सो अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र रहने भएमा सो सम्बन्धी हालको अनुसूची ७ मा “प्रहरी” राख्न नपर्ने । 	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	

खण्ड (ख)

सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने विषयहरू

सि. नं.	विषय	सहमति भएका विषय	समितिको निष्कर्ष	कैफियत
१	प्रस्तावना	<p>.....देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय, लैङ्गिक तथा समुदायगत समस्याहरूलाई समाधान गर्न नेपालको एकात्मक तथा केन्द्रीकृत स्वरूपलाई अन्त्य गर्दै नेपाललाई पूर्ण लोकतान्त्रिक समावेशी सहितको समानुपातिक संघीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली स्थापना गर्न अग्रगामी पुनर्संरचना गर्नु पर्ने भएकोले,</p> <p>नेपालको सार्वभौमसत्ता, स्वाधिनता, स्वतन्त्रता, एकता र अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक तथा भौतिक विकास गर्न संविधानद्वारा प्रदत्त आत्मनिर्णयको अधिकार सहितको पहिचान र सामर्थ्यमा आधारित स्वायत्त, स्वशासित तथा अधिकार सम्पन्न प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना पनि निर्माण गरी केन्द्रमा निहित शासन शक्तिलाई संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनासम्म बाँडफाँड गरी शान्तिपूर्ण, स्वाधिन, धर्म निरपेक्ष, समतामूलक र संवृद्ध नेपालको निर्माण गर्नु पर्ने भएकोले, सबै जाति, क्षेत्र, लिङ्ग एवं समुदायको राज्यशक्तिको परिचालन गर्ने अंगहरूमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व एवं अधिकार पाउने व्यवस्था गर्न बाञ्छनीय भएकोले,</p>	<p>संविधान मस्यौदा समितिलाई सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।</p>	
२	परिभाषा धारा २	<p>विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा,-</p> <p>(क) "संघ" भन्नाले संघीय संरचनाको सबभन्दा माथिल्लो तहको रूपमा रहने संघीय तह सम्भन्नु पर्छ । यस शब्दले संघीय नेपालको विभिन्न प्रदेशहरू, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको समष्टिगत स्वरूपलाई समेत जनाउँछ ।</p> <p>(ख) "प्रदेश" भन्नाले संघीय एकाईमा विभाजन गरिएको नेपालको संघीय एकाईको क्षेत्र र स्वरूप सम्भन्नु पर्छ ।</p> <p>(ग) "स्थानीय तह" भन्नाले प्रदेश अन्तर्गत स्थापना हुने गाउँपालिका तथा नगरपालिकालाई सम्भन्नु पर्छ ।</p> <p>(घ) "विशेष संरचना" भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्र सम्भन्नु पर्छ ।</p> <p>(ङ) "स्वायत्त क्षेत्र" भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने एक जाति/समुदाय वा भाषाको बाहुल्य भएको वा सघन उपस्थितिको अवस्था रहेको क्षेत्रलाई सम्भन्नु पर्छ ।</p> <p>(च) "संरक्षित क्षेत्र" भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने अति अल्पसंख्यक, लोपोन्मुख र अति सीमान्तकृत रूपमा रहेका जाति, समुदाय र सांस्कृतिक क्षेत्रको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न स्थापना गरिने क्षेत्रलाई सम्भन्नु पर्छ ।</p> <p>(छ) "विशेष क्षेत्र" भन्नाले स्वायत्त क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रले नसमेटेको, सम्बन्धित प्रदेश भित्र पिछ्छडिएको, आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पिछ्छडि पारिएको क्षेत्र वा विषयगत क्षेत्रको विकास गर्न स्थापना गरिने भौगोलिक एकाइलाई सम्भन्नु पर्छ ।</p> <p>(ज) "राज्यशक्ति" भन्नाले राज्यको कार्यपालिका,</p>	<p>संविधान मस्यौदा समितिलाई सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।</p>	

		व्यवस्थापिका र न्यायपालिका सम्बन्धी अधिकार सम्भन्नु पर्छ । (भ) "सूची" भन्नाले संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रलाई यो संविधान बमोजिम प्रदान गरिएको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने विषयको सूची सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले संविधानमा उल्लेखित साभ्ता सूची समेतलाई जनाउँछ ।		
३	महिलाको अधिकार धारा १४	(१) महिलाहरूमा देहाय बमोजिमका समान अधिकार रहने छन्। (क) पैतृक सम्पत्ति, नागरिकता, वंशज तथा पारिवारिक मामिलामा पुरुष सरह समान अधिकार (ख) कानूनको दृष्टिमा समान संरक्षण र लाभ प्राप्त गर्ने अधिकार (ग) समान कामका लागि समान पारिश्रमिक पाउने अधिकार । (घ) सम्बन्ध विच्छेदको अधिकार (२) उपधारा (१) मा उल्लेखित अधिकारका अलावा महिलाहरूमा देहायका अधिकारहरू सुरक्षित रहने छन् । क) प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजनन सम्बन्धी अधिकार ख) सुरक्षित मातृत्वको अधिकार (३) उपधारा (२)को खण्ड (क) र (ख)को व्यवस्थाका लागि नेपाल सरकारले कानून बनाई आवश्यक पर्ने स्रोत तथा साधन व्यवस्था गर्ने छ । (४) उपधारा (१) र (२) मा उल्लेखित अधिकारका अलावा महिलाहरूलाई देहायका क्षेत्रमा निम्न लिखित विशेष अधिकार र अवसरको सुनिश्चितता गरिने छ । (क) राज्यका सम्पूर्ण तह र संरचनामा जनसंख्याको आधारमा समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार हुनेछ । (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा विशेष अधिकार हुने छ । (ग) नीति निर्माणको तहमा रहने नेतृत्वदायी पदमा महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व र सहभागिताको विशेष व्यवस्था गरिने छ । (५) महिलाले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारमा मधेशी महिला, आदिवासी जनजाति महिला, अल्पसंख्यक र दलित महिलाको समेत समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने छ ।	संविधान मस्यौदा समितिलाई सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
४	दलितको अधिकार धारा १५	(१) दलित समुदायको आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक एवं सामाजिक क्षेत्रमा निम्नानुसार विशेष अधिकार रहने छन् । (क) जात, समुदाय, वंश वा पेशाका आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पनि स्थानमा कुनै किसिमको छुवाछुत र भेदभाव गरिने छैन । यस्तो व्यवहार मानवता विरुद्धको गम्भिर दण्डनिय सामाजिक अपराध मानिने छ । पीडित व्यक्तिले कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने छ । (ख) सरकारी, अर्ध-सरकारी उद्योग र औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूमा समानुपातिक ढंगले रोजगारीको प्रत्याभूति गरिने छ । (ग) दलितका परम्परागत पेशासंग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा दलितलाई प्राथमिकता दिइ तदनुसार सीप र स्रोत	संविधान मस्यौदा समितिलाई सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	

		<p>उपलब्ध गराउने छ ।</p> <p>(घ) राज्यले भूमिहीन दलितलाई एक पटक जमिन उपलब्ध गराउने छ । र बसोबासको समेत व्यवस्था गर्नेछ ।</p> <p>(ङ) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक देखि उच्च शिक्षा सम्म छात्रवृत्ति सहित निशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिने छ । प्राविधिक उच्च शिक्षामा दलितको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ ।</p> <p>(च) दलितहरुको सामाजिक प्रगतिको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीमा विशेष व्यवस्था गरिने छ । साथै आर्थिक उर्पाजन गर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिने छ ।</p> <p>(२) संघीय प्रादेशिक र स्थानीय तहका सबै राजनैतिक संरचनामा जनसंख्याको आधारमा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरी संघीय र प्रादेशिक संरचनामा क्रमशः तीन र पाँच प्रतिशत थप प्रतिनिधित्वको व्यवस्था कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिने छ ।</p> <p>(३) निजामती सेवा, प्रहरी र सेना लगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलितको सशक्तिकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताका लागि समावेशी र समानुपातिक आधारमा कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ ।</p> <p>(४) दलित समुदायले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारमा पहाडी दलित, मधेशी दलित र दलित महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने छ ।</p>		
५	आयोग सम्बन्धी व्यवस्था धारा १६	<p>(१) नेपालमा एक संघीय महिला आयोग रहने छ । त्यस्तो आयोग प्रदेशमा पनि गठन गरिनेछ ।</p> <p>(२) नेपालमा संघीय दलित अधिकार आयोग रहनेछ । त्यस्तो आयोग प्रदेशमा पनि गठन गरिनेछ ।</p> <p>(३) नेपालमा एक संघीय मधेशी आयोग रहनेछ । त्यस्तो आयोग आवश्यकता अनुसार प्रदेशमा पनि गठन गर्न सकिनेछ ।</p>	संविधान समितिलाई सन्दर्भ हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
६	मधेशीको अधिकार धारा १७	<p>मधेशी समुदायलाई राज्यको नीति निर्माण, शासन, प्रशासन, जंगी, प्रहरी, संस्थान, विकास समिति, प्रतिष्ठान लगायतका सम्पूर्ण तह र संरचनामा नेतृत्वदायी पद समेतमा जनसंख्याको आधारमा कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार हुनेछ ।</p>	संविधान समितिलाई सन्दर्भ हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	
७	लोपोन्मुख जाति/समुदायको अधिकार धारा १८	<p>(१) राज्यले संघीय संरचनाका सबै तहहरुमा कानूनद्वारा निर्धारित लोपोन्मुख जाति/समुदायको प्रतिनिधित्व, सहभागिता र विकासलाई कानून बनाई विशेष संरक्षण गर्ने नीति अवलम्बन गर्नेछ ।</p> <p>(२) आर्थिक र सामाजिक रूपले विपन्न, अति अल्पसंख्यक र सिमान्तकृत समुदायको प्रतिनिधित्व, सहभागिता, संरक्षण र विकासका निम्ति राज्यले कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नेछ ।</p>	संविधान समितिलाई सन्दर्भ हुने भएकोले मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	

अनुसूची

“संविधानसभाको मिति २०६७।१।२३ गते बसेको १०८ औं बैठकको सुझाव र निर्देशन”

(क) प्रारम्भिक मस्यौदा तर्फ

१. समितिको प्रतिवेदनमा रहेका धारा १ प्रस्तावना, धारा २ परिभाषा, धारा ५(९) र धारा ७(५) को संक्रमणकालीन प्रकृतिका व्यवस्था संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रमा पर्ने, धारा १२, १४, १५, १७, १८ मा रहेका मौलिक हकहरू मौलिक हक तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्रमा पर्ने देखिएको, धारा १६ मा रहेका महिला आयोग तथा दलित आयोग सम्बन्धी व्यवस्था संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्रमा परेको देखिन्छ। राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँट समितिको मस्यौदामा समितिको दृष्टिले सम्बन्धित भागमा राख्न सिफारिस गरिएका विषयलाई संवैधानिक समितिले महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा ग्रहण गरी सम्बन्धित विषयलाई पूर्णता दिने क्रममा ध्यान दिने।
२. मतैक्यता हुन नसकेका विषयमध्ये मस्यौदाको धारा ३ को उपधारा (२) उपयुक्त देखिएकोले कुनै थप घट गर्न नपर्ने।
३. धारा ४ को उपधारा (१) को व्याख्यात्मक टिप्पणीमा “सबै प्रकारका विभेदका विरुद्ध उठेका वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, लैङ्गिक आन्दोलन” भन्ने शब्दावली राख्दा त्यसमा सबै किसिमका आन्दोलनको भावना समेटिने भएकोले अरु आन्दोलनको नाम लेख्न आवश्यक नपर्ने।
४. धारा ७ को उपधारा (१) मा “स्थानीय सरकार” भन्ने शब्दावली राख्दा कार्यकारी प्रकृतिको काम गर्ने अंग मात्र बुझिने भएकोले “स्थानीय तह” भन्ने शब्दावली नै उपयुक्त हुने।
५. धारा ९ को उपधारा (३) लाई देहाय बमोजिम परिमार्जन गरेर राख्ने:- “(३) संविधानको अनुसूची ५ मा उल्लिखित साभा सूचीका विषयमा संघीय व्यवस्थापिकाले बनाएको कानूनसंग नबाँझिने गरी प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून निर्माण गर्न सक्नेछ।” उक्त उपधाराको व्याख्यात्मक टिप्पणीलाई पनि सोही बमोजिम मिलाउने।
६. अनुसूची ५ को क्रम संख्या ११ मा “उपभोक्ता हकहित” सम्बन्धी विवाद पनि थप गर्ने।
७. अनुसूची ५ को क्रम संख्या १८ मा रहेको “सवारी साधन अनुमति पत्र” भन्ने विषयलाई त्यहाबाट हटाई अनुसूची ४ मा राख्ने।
८. अनुसूची ६ को स्थानीय तहको अधिकारको सूचीको क्रम संख्या ३ मा “टेलिभिजन र पत्रपत्रिका” थप गर्ने।
९. अनुसूची ६ को स्थानीय तहको अधिकारको सूचीमा “भाषा, संस्कृति र लिपी, प्राकृतिक स्रोत बापत प्राप्त रोयल्टी र सेवा शुल्क” पनि थप गर्नु पर्ने सुझाव आएकोमा प्राकृतिक स्रोत आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँट समितिको प्रतिवेदनमा रहेको स्थानीय तहको सूचीमा ती सबै विषय समावेश भएको देखिएकोले मिलान हुने गरी अधिकारको सूचीलाई अन्तिम रूप प्रदान गर्ने।
१०. संघीय संरचना अन्तिम हुँदा विशेष संरचना र सो अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र रहने भएमा सो सम्बन्धी हालको अनुसूची ७ मा “प्रहरी” राख्न नपर्ने।
११. संघीय संरचना अन्तिम भए पछि मात्र अधिकारको सूचीलाई अन्तिम रूप दिन सकिने भएकोले अधिकारको सूचीलाई अन्तिम रूप दिँदा प्राकृतिक स्रोत आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँट समितिको प्रतिवेदनमा रहेका सूचीलाई समेत मिलान गरेर सूची निर्माण गर्ने।

(ख) देहायका विषयहरूमा संवैधानिक समितिले नै थप छलफल गरी सहमतिमा टुंगो लगाई मस्यौदा परिमार्जन गर्ने मस्यौदाको धारा ३ राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको स्वरूप शीर्षक अन्तर्गत (पेज II – III)

१. (फरकमत) उपधारा (३) को दोश्रो हरफमा वसोवास गर्ने भन्ने पदावली पछि ‘मधेशी समुदाय र’ भन्ने शब्द थप गर्ने वा नगर्ने ?
२. उपधारा (३) - यो उपधारा लगायत अन्य धारामा उल्लेखित ‘आदिवासी, आदिवासी जनजाति’ भन्ने शब्दले अस्पष्टता ल्याएकोले यसरी प्रयोग गर्न नहुने, यो शब्दावलीको सट्टा उत्पीडित क्षेत्रका जनता भन्नु पर्ने वा नपर्ने ?

३. धारा ३(१) मा संघ प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाले राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने भनिएको तर धारा ४ मा संघ, प्रदेश, स्थानीय गरी तीन तहलाई मूल संरचना भनेको हुँदा अस्पष्टता ल्याएकोले यसलाई कसरी राख्ने ?
४. विशेष संरचनाको प्रशासनिक संरचना कस्तो हुने ?

धारा ४ संघीय नेपालको तहगत संरचना शीर्षक अन्तर्गत (पेज III – IV)

५. उपधारा (३) स्थानीय तहको अधिकार प्रयोग गर्ने निर्वाचित परिषद्मा 'विधायिकी, कार्यकारी र न्यायिक अधिकार' एकै ठाँउमा राख्ने कि नराख्ने ?
६. उपधारा (५) स्वायत्त क्षेत्रको अधिकार प्रयोग गर्ने निर्वाचित परिषद्मा 'विधायिकी, कार्यकारी र न्यायिक अधिकार' एकै ठाँउमा राख्ने कि नराख्ने ?
७. (फरकमत) उपधारा (४) को दोश्रो हरफमा रहेको "संविधानको धारा ८ मा व्यवस्था भएबमोजिम" भन्ने शब्दको सट्टा "प्रादेशिक कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम" भन्ने शब्द राख्ने वा नराख्ने ?
८. (फरकमत) उपधारा (५) मा रहेको "स्थापना हुने" पछि "विशेष संरचनालाई" भन्ने शब्दहरू थप्ने वा नथप्ने
९. (फरकमत) सोही उपधारामा रहेको "स्वायत्त क्षेत्रमा संविधानको अनुसूची ७ मा उल्लिखित अधिकार प्रयोग गर्ने गरी" भन्ने शब्दहरू हटाउने वा नहटाउने ?

धारा ५ प्रदेशको निर्माण शीर्षक अन्तर्गत (पेज V – VII)

१०. राज्य पुनर्संरचना आयोग गठन गरी सो आयोगले प्रस्तुत गर्ने सिफारिसलाई समेत मध्यनजर गरी प्रदेशको निर्माण गर्ने वा नगर्ने ?
११. (फरकमत) जातीय पहिचानका आधारमा विभाजित चौध राज्यको संरचना प्रति असहमति रहेको हुनाले यसमा के गर्ने ?
१२. (फरकमत) उपधारा (१) मा "नेपाललाई" भन्ने शब्द पछि १४ र ६ अंक कायम गरी प्रदेश निर्माणका दुवै विकल्प प्रस्तुत गर्ने भनिएकोले के गर्ने ?
१३. सोही उपधाराको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा तराई र मधेशमा विभक्त भएको छ भन्ने वाक्यांश पछ्याडि देहायका वाक्यहरू राखि परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने ?

“यस विविधतापूर्ण अवस्थितिलाई ध्यान राखी नेपालमा सबैभन्दा पछिल्लो पटक लिएको २०५८ सालको औपचारिक जनगणनामा आधारित भई कूल संख्याको एक प्रतिशत भन्दा माथि रहेको जाति समुदाय र एक प्रतिशत भन्दा बढि जनताले बोल्ने भाषिक संख्याद्वारा निर्मित भौगोलिक क्षेत्रगत निरन्तरतामा रहेका भुण्डहरूलाई आधार बनाई मानव अवस्थितिको क्षेत्रगत रेखाङ्कन तयार भएको प्रारम्भिक मानव अवस्थिति वा क्षेत्र भुण्डहरू मध्ये ज्यादै कम संख्यामा मानव अवस्थितिको वा भुण्डहरूमा मात्र निश्चित जाति, समुदाय वा भाषिक वक्ताको बहुसंख्या देखियो । यस प्रकारको मानव अवस्थितिको क्षेत्रगत रेखाङ्कन वा भुण्डहरूको बसोवासको अवस्थाले गर्दा प्राय सबै ठाँउ, जाति, समुदाय वा भाषा-भाषिक हिसावले अत्यधिक मिश्रणमा रहेको पाइयो । तसर्थ एकल पहिचानको प्रदेश निर्माण गर्न एक दुई क्षेत्र अपवाद बाहेक प्रायः सबै क्षेत्रमा असमान जस्तै देखियो । प्रदेश निर्माण सम्बन्धी प्रयोगमा ल्याइएका सिद्धान्त एवं पहिचान र सामर्थ्यका स्वीकृत आधार मध्ये जाति, समुदाय वा भाषा बाहेकमा पहिचानका अन्य आधारित र सामर्थ्यका आधारलाई समेत प्रयोग गर्ने पर्ने अवस्था बन्यो । जस अनुसार निर्माण गरिने प्रदेशहरूको स्वायत्त र स्वशासनको अधिकार जिम्मेवारीलाई प्रयोग गर्न सक्ने गरी भौगोलिक तथा सांस्कृतिक निकटता र आर्थिक अन्तरसम्बन्ध र प्रशासनिक सुगमतालाई पनि दृष्टिगत गर्दै नेपालको एकात्मक स्वरूपलाई पुनर्संरचना गरी लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाललाई संघीय एकाइमा व्यवस्थित गर्न वैज्ञानिक र व्यवहारिक देखिएको हुँदा संविधानसभामा ६ र १४ दुवै विकल्पका नक्सा प्रस्तुत गर्ने गरी यो व्यवस्था गरिएको छ ।”

१४. उपधारा (१) मा 'चौध स्वायत्त प्रदेश' उल्लेख भएकोमा स्वायत्त प्रदेश वा प्रदेश मात्र उल्लेख गर्ने भन्ने सम्बन्धमा यसैको उपधारा (२) र (३) मा "प्रदेश" मात्र उल्लेख भएको हुँदा अस्पष्टता ल्याएकोले कसरी उल्लेख गर्ने ?

१५. चौध प्रदेशको पुनर्संरचना सम्बन्धमा यसको संख्या, नामाङ्कन र सिमाङ्कनका सम्बन्धमा फरकमतहरु आएको र सभामा छलफल हुँदा समेत माननीय सदस्यहरुको विचार फरक फरक रहेको हुँदा के गर्ने ?
१६. (फरकमत) उपधारा (२) मा रहेको व्यवस्थाको सट्टा निम्नानुसार राख्ने वा नराख्ने ?
“उपधारा (१) बमोजिम निर्माण गरिने प्रदेशको नाम र क्षेत्रको निर्धारण पहिचान र सामर्थ्यका आधारमा संविधानसभाले गठन गरेको विशेषज्ञ कमिटीले तय गरे बमोजिम हुनेछ ।”
१७. उपधारा (३) - प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने सम्बन्धमा संघीय विधायिकाको समर्थन लिन पर्ने व्यवस्था गर्ने वा नगर्ने ?
१८. उपधारा ४ बमोजिम प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने सम्बन्धमा भएको जनमत संग्रहबाट अनुमोदन भएमा स्वतः नाम परिवर्तन हुने व्यवस्था गर्ने वा नगर्ने ?
१९. प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने सम्बन्धमा प्रस्तावित उपधारा (३) र (४) को व्यवस्था जटिल भएकाले यसलाई परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने ?
२०. उपधारा (५) - प्रदेशहरु एक आपसमा गाभिने सम्बन्धमा संघीय विधायिकाको दुई तिहाई मत जरुरी हुनु पर्ने वा नपर्ने ?
२१. प्रदेशहरु एक आपसमा गाभिने सम्बन्धमा रहेको उपधारा (६) को व्यवस्थामा जनमत संग्रहमात्र राखी त्यसबाट अनुमोदन भए स्वतः प्रदेश गाभिने व्यवस्था हुनुपर्ने वा नपर्ने ?
२२. प्रदेशको निर्माणमा अन्यथा सहमति भएमा सो अनुसार प्रदेशको राजधानी परिवर्तन गरिनु पर्ने वा नपर्ने ?
२३. (फरकमत) प्रदेश निर्माणको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा उल्लेखित “भूबनोटका हिसाबले हिमाल, पहाड, उपत्यका र तराई-मधेश विभक्त भएको छ ।” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “हिमाल, पहाड, तराई, भित्री तराई” भनी परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने ? (पेज V)
२४. समग्र मधेशलाई एउटै प्रदेश कायम गर्ने वा नगर्ने ?

धारा ६ संघको राजधानी सम्बन्धी विषय

२५. संघको राजधानी फेर्न सम्भव छ वा छैन ?
२६. (फरकमत) संघको राजधानी दाङ्गमा राख्ने वा नराख्ने ?

धारा ७ स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण अन्तर्गत (पेज VII - VIII)

२७. गाउँपालिका र नगरपालिका भन्दा माथि प्रदेश भन्दा तलको विचमा प्रशासनिक इकाई आवश्यक हुने वा नहुने ?
२८. (फरकमत) उपधारा (१) को ‘रूपमा’ शब्दपछि ‘जिल्ला तह’ शब्द थप्नुपर्ने वा नपर्ने ?
२९. उपधारा (२), (३) र (४) मा रहेको व्यवस्थाको सट्टा स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र संविधान निर्माणसँगै र प्रदेशको निर्माणसँगै गरिनुपर्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ?
३०. स्थानीय तहको संरचना गर्दा अपनाउने मापदण्ड संविधानमै तोकिएको वैज्ञानिक तवरले गर्न खोजिएको तर सोही मापदण्डलाई प्रदेश निर्माणमा ध्यान नदिइएको भन्ने प्रश्न उठेकाले यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?
३१. (फरकमत) उपधारा (३) को पहिलो हरफमा रहेको “बमोजिम” भन्ने शब्द पछि रहेको “संघीय सरकारले तोकेको मापदण्डको आधारमा सम्बन्धित” शब्दहरु हटाउने वा नहटाउने ?
३२. (फरकमत) उपधारा (६) मा रहेको ‘प्रादेशिक’ शब्द हटाउनुपर्ने वा नपर्ने ?

धारा ८ विशेष संरचना सम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत (पेज IX - X)

३३. (फरकमत) उपधारा (१) मा उल्लेखित वाक्यांशको सट्टामा देहाय बमोजिम लेख्ने वा नलेख्ने ?
“संविधानको धारा ४ बमोजिमको तहगत संरचनाको अतिरिक्त कुनै प्रदेशभित्र आदिवासी जनजाति वा भाषिक समुदायको वाहुल्य भएको वा सघन उपस्थिति भएको क्षेत्रलाई स्वायत्त क्षेत्र कायम गरिने छ ।”
३४. उपधारा (१) - स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिने भनी यस उपधारा (१) मा उल्लेख भएको भएतापनि सो को विपरित उपधारा (४) मा अनुसूची २ मा उल्लेख भए बमोजिमका स्वायत्त क्षेत्र रहने कुरा उल्लेख गरिएको उक्त सूची अपूर्ण र अवैज्ञानिक रहेको र यिनको भौगोलिक अवस्थिति कहाँ रहेको भन्ने स्पष्ट नभएको भन्ने विचार आएको, साथै अरु क्षेत्र निर्माणको लागि आयोग गठन गर्न जरुरी ठानियो तर यी सूचिकृत क्षेत्र के आधारमा निर्माण गरियो भन्ने सम्बन्धमा पनि जिज्ञासाहरु आएका हुँदा यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?

३५. उपधारा (२) र (३) बमोजिमका विशेष क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र निर्वाचित वा मनोनित के हुने भन्ने अस्पष्टता रहेको भन्ने प्रश्न उठेकोले के गर्ने ?
३६. (फरकमत) उपधारा (२), (३), (४) र (५) रहेको व्यवस्थालाई हटाउने वा नहटाउने ?
३७. (फरकमत) उपधारा (४) र (५) को सट्टा देहायबमोजिमको उपधारा (४) राखी व्याख्यात्मक टिप्पणी समेत परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने ?
- “(४) उपधारा (१), (२) र (३) बमोजिम विशेष संरचना निर्माण गर्दा संघीय सरकारले तोकेको मापदण्डको आधारमा सम्बन्धित प्रदेश सरकारले विषयगत विज्ञहरुको आयोग गठन गर्ने छ । धारा ५ को उपधारा (४) बमोजिम गठित आयोगको सिफारिस बमोजिम प्रादेशिक सरकारद्वारा प्रस्तुत प्रस्तावले प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई सदस्यहरुको समर्थन प्राप्त गरेपछि विशेष संरचनाको गठन गरिने छ ।”
३८. (फरकमत) उपधारा (४) मा रहेको “अनुसूची २” भन्ने शब्द हटाउने वा नहटाउने ?
३९. (फरकमत) उपधारा (४) को सट्टा देहायको व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ?
- “उपधारा (१) बमोजिम प्रदेश अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रहरु अनुसूची-२ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछन् । स्वायत्त क्षेत्रको सीमाङ्कन, नामाकरण प्रादेशिक सरकारले एक वर्ष भित्रमा कानून बनाई निर्धारण गर्नेछ । त्यसको लागि प्रादेशिक सरकारले एक अधिकार सम्पन्न आयोग गठन गर्नेछ । आयोगको सिफारिशमा नाम र सीमा निर्धारण हुनेछन् ।”
४०. उपधारा (७) मा रहेको विशेष संरचना सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रादेशिक कानून बमोजिम हुने व्यवस्था हटाउने वा नहटाउने ?

धारा ९ संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको अधिकारको बाँडफाँट शीर्षक अन्तर्गत (पेज X – XII)

४१. उपधारा (५) - स्थानीय तहलाई कानून बनाउने अधिकार दिनु उपयुक्त हुने वा नहुने ?
४२. प्रादेशिक कानूनसंग स्थानीय तहले बनाएको कानून बाकिमा त्यस्ता कानून स्वतः निस्कृय हुने भन्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ?
४३. (फरकमत) उपधारा (५), (६), (७), (८), (९) र (१०) को व्यवस्थालाई हटाउने वा नहटाउने ?
४४. उपधारा (११) - अवशिष्ट अधिकार प्रदेशलाई हनुपर्ने गरी परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने ?

धारा ११संघीय एकाइहरुबीच उत्पन्न हुने विवाद समाधान सम्बन्धी व्यवस्था

४५. अन्तरप्रादेशिक परिषद्मा विशेषज्ञहरु, स्वतन्त्र व्यक्तिहरु रहनुपर्ने, यो परिषद्मा राजनीतिक प्रकृतिका व्यक्तिमात्र रहने व्यवस्था गरियो, विवादको पक्ष समेत यो परिषद्मा रहने अवस्था आउने हुँदा प्रभावकारी हुन नसक्ने, यसमा कानूनमन्त्री समेत राख्नु पर्ने भन्ने मतहरु आएका हुँदा यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ? (प्रश्न यथावत रहने)
४६. (फरकमत) उपधारा (११) को संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश पछि रहेको प्रदेश र स्थानीय तह, प्रदेश र विशेष संरचना र स्थानीय तह र विशेष संरचनाका क्षेत्रहरु भन्ने शब्दहरु हटाउने वा नहटाउने ?
४७. उपधारा (११) देखि (१६) सम्म रहेको संबैधानिक अदालतको व्यवस्था न्याय प्रणालीसम्बन्धी समितिको प्रतिवेदनसंग मेल खाँदैन, यो विषय यसको क्षेत्राधिकार नभएको, यी दुवै समितिका प्रतिवेदनमा भएका व्यवस्था एकैसाथ राखी हेर्नुपर्छ भन्ने विचार आएको हुँदा यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?

धारा १२ आत्मनिर्णयको अधिकार अन्तर्गत (यो विषयमा राष्ट्रिय हितको संरक्षण समिति र संबैधानिक समितिको प्रतिवेदन समेत सान्दर्भिक रहेको)

४८. (फरकमत) उपधारा (१) मा “आदिवासी-जनजाति” शब्द पछि “स्थानीय तह र विशेष संरचनामा स्थायी रूपमा बसोवास गर्ने सबै नागरिकलाई” भन्ने शब्दहरु थप्ने वा नथप्ने ?
४९. “आदिवासी, आदिवासी जनजाति” भन्ने शब्दले अस्पष्टता ल्याएको, आत्म निर्णयको अधिकार भन्ने शब्दावलीको विभिन्न अर्थ लगाईने गरेको हुँदा यस व्यवस्थालाई राख्न नहुने भन्ने मत आएकाले यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?

५०. (फरकमत) उपधारा (१) आत्मनिर्णयको अधिकारलाई हटाउने वा नहटाउने ?

५१. (फरकमत) आत्मनिर्णयको अधिकारको व्यवस्था हटाई त्यसको निर्णय गर्ने जिम्मेवारी व्यवस्थापिका संसदलाई दिनुपर्ने वा नपर्ने ?

धारा १३ राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धी

५२. राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धी व्यवस्था लोकतन्त्र विरोधी भएकोले राख्न नहुने भन्ने विचार आएकोले यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?

५३. (फरकमत) राजनीतिक अग्राधिकार सम्बन्धी प्रस्तावित व्यवस्था पूरै हटाउने वा नहटाउने ?

५४. (फरकमत) प्रदेश र विशेष संरचना क्षेत्र अन्तर्गत जाति वा भाषिक बाहुल्यताको आधारमा राजनैतिक अग्राधिकार हुनेछ भन्ने व्यवस्था हटाउनुपर्ने वा नपर्ने ?

५५. (फरकमत) धारा १३ को उपधारा (१) को व्यवस्था हटाउने वा नहटाउने ?

५६. उपधारा (१) मा रहेको “दुई कार्यकाल” को सट्टा “१५ वर्ष” राख्ने वा नराख्ने ?

५७. उपधारा (२) को सट्टा देहायबमोजिमको वाक्यांश राखी परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने ?

“संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका सबै राजनीतिक संरचनामा दलित समुदायको जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वमा इतिहासकाल देखिकै उत्पीडन बापत क्षतिपूर्तिका रूपमा थप सात प्रतिशत प्रतिनिधित्वको सुनिश्चित हुने गरी विशेषाधिकारको व्यवस्था हुनेछ ।”

५८. उपधारा (२) मा दलितलाई थप सात प्रतिशत क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था हुनुपर्ने विषय राख्ने वा नराख्ने ?

५९. स्थानीय निकायमा दलित समुदायको बाहुल्यता भएको स्थानमा दलित नै प्रमुख हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने वा नपर्ने ?

६०. मस्यौदामा रहेको धारा १४ महिलाको अधिकार, धारा १५ को दलितको अधिकार जस्तै धारा २० मा थप गरी मुस्लिम अधिकार उल्लेख गर्नुपर्ने भन्ने सभापतिको जवाफमा आएकोले के गर्ने ?

प्रदेशहरूको संख्या, सीमाना र क्षेत्र सम्बन्धी अनुसूची १ अन्तर्गत

६१. यो अनुसूचीको सट्टा देहायको अनुसूची १ राख्नुपर्ने वा नपर्ने ?

“नेपाललाई भूगोलको आधारमा निम्न बमोजिम १४ वटा प्रान्तमा विभाजन गरिएको छ : १) मेची प्रान्त २) कोशी प्रान्त ३) सगरमाथा प्रान्त ४) जनकपुर प्रान्त ५) नारायणी प्रान्त ६) बागमती प्रान्त ७) लुम्बिनी प्रान्त ८) गण्डकी प्रान्त ९) अन्नपूर्ण प्रान्त १०) राप्ती प्रान्त ११) भेरी प्रान्त १२) कर्णाली प्रान्त १३) सेती प्रान्त १४) महाकाली प्रान्त ।”

६२. यो अनुसूचीको सट्टा देहायको अनुसूची १ राख्नुपर्ने वा नपर्ने ?

“प्रदेशहरू बेग्लाबेग्लै भौगोलिक क्षेत्र, जाति, भाषा वा संस्कृतिलाई मिलाएर गठन गरिनुपर्छ र प्रदेशहरू निम्न अनुसार हुनेछन् :- कोशी प्रदेश - मेची र कोशी अञ्चललाई मिलाएर । सगरमाथा प्रदेश - सगरमाथा र जनकपुर अञ्चललाई मिलाएर । बागमती प्रदेश - बागमती र नारायणी अञ्चललाई मिलाएर । गण्डकी प्रदेश - गण्डकी र धवलागिरी अञ्चललाई मिलाएर । लुम्बिनी प्रदेश - राप्ती र लुम्बिनी अञ्चललाई मिलाएर । कर्णाली प्रदेश - कर्णाली अञ्चललाई मिलाएर । महाकाली प्रदेश - भेरी, सेती र महाकाली अञ्चललाई मिलाएर ।”

अनुसूची-२ स्वायत्त क्षेत्रको सूची अन्तर्गत

६३. यो अनुसूची पूरै हटाउनुपर्ने वा नपर्ने ?

अनुसूची-३ संघको अधिकारको सूची अन्तर्गत

६४. (फरकमत) देहायका विषयलाई यस अनुसूचीबाट हटाई अनुसूची-४ को प्रदेशको अधिकारको सूचीमा समावेश गर्ने वा नगर्ने ?

- क्रमसंख्या ४ को केन्द्रीय दूरसञ्चार, रेडियो फ्रिक्वेन्सीको वाँडफाँड, टेलिभिजन र हुलाक,
- क्र.सं. ५ को भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत आयकर, राहदानी, भिसा, हुलाक, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर,
- क्र.सं. २४ को हातहतियार, खरखजाना कारखाना तथा उत्पादन सम्बन्धी,
- क्र.सं. २५ को नापतौल, क्र.सं. २७ को विमा नीति
- क्र.सं. २९ को बौद्धिक सम्पत्ति (पेटेन्ट, डिजाइन, प्रतिलिपि अधिकार समेत)

६५. क्रमसंख्या ३ मा “मुद्रा” शब्द थप्नुपर्ने वा नपर्ने ?

६६. क्रमसंख्या ३० पछि देहायको क्रमसंख्या र विषयहरु थप गर्ने वा नगर्ने ?

“३१. भूमिसुधार, ३२. राष्ट्रियस्तरको वन, ३३. तालतलैया, ३४.निकुञ्ज र ३५.नदी र पहाडहरु ।”

अनुसूची-४ प्रदेशको अधिकारको सूची अन्तर्गत

६७. क्रमसंख्या २१ मा रहेको ‘भूमि व्यवस्थापन’ शब्द हटाउनुपर्ने वा नपर्ने ?

संघीय पद्धतिसंगै असहमति राखि आएका लगायतका अन्य विषयहरु

६८. धारा ४, ५, ६, ८, ९ र १० को व्यवस्था संघीय व्यवस्थासँग सम्बन्धित भएकोले सो व्यवस्थाप्रति असहमति रहेको भन्ने मत आएकोले के गर्ने ?

६९. जिल्लाको आवश्यकता अनुसार संसदद्वारा पुर्नगठन हुनेछ भन्नु पर्ने वा नपर्ने ?

७०. “स्थानीय स्वायत्त शासनका तीन तह हुनेछन् - प्रदेश, जिल्ला र गाउँ वा नगरपालिका” भन्नु पर्ने वा नपर्ने ?

७१. प्रदेशहरु ५ देखि ७ भन्दा बढी हुने छैनन् भनी लेख्ने वा नलेख्ने ?

७२. संघीय संरचनामा निम्न चार तहहरु रहने छन् भन्नु पर्ने वा नपर्ने ? “(१) संघ (केन्द्र), (२) प्रदेश, (३) जिल्ला र (४) ग्रामपालिका एवं नगरपालिकाहरु ।”

७३. “प्रशासनिक दृष्टिकोणले नेपाल राज्य चार तहमा बाँडिनेछ - केन्द्र, प्रदेश, जिल्ला र गाउँ वा नगरपालिका” भन्नु पर्ने वा नपर्ने ?

७४. स्थानीय स्वायत्त शासन अन्तर्गतका तीन तहको गठन विधि उल्लेख हुनु पर्ने, गाउँ समितिको कार्यक्षेत्र र अधिकार, जिल्ला समितिको कार्यक्षेत्र र अधिकार र प्रादेशिक समितिका कार्यक्षेत्र र अधिकारको विषयमा उल्लेख हुनु पर्ने भन्ने मत आएकोले यसलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?

७५. जनजाति तथा दलित काउन्सिल बारे संविधानमा व्यवस्था गर्ने वा नगर्ने ?

७६. धारा ८ (१) मा “संविधानको धारा ४ बमोजिमको मूल संरचनाको अतिरिक्त कुनै प्रदेशभित्र एक जाति, समुदाय वा भाषिक समुदायको बाहुल्यता भएको वा सघन उपस्थिति रहेको क्षेत्रलाई स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ” भन्ने उल्लेख भएकोमा एक जाति, समुदाय वा भाषिक समुदायको “बाहुल्यता भएको वा सघन उपस्थिति रहेको” वाक्यांशको सट्टा “अत्याधिक बहुसंख्यामा भएको” भन्ने शब्द लेख्नु पर्ने वा नपर्ने ?

७७. मधेशी, खस र नेवार जातिय समुदायमा रहेका कथित शुद्र, अछुत वा दलित जातहरुको संविधानको सूचीमा समावेश गर्नुपर्ने वा नपर्ने ?

७८. जनयुद्ध, जनआन्दोलन, मधेशआन्दोलन लगायतका सबै संघर्षहरुमा सहादत प्राप्त गर्नुहुने महान शहीद, बेपत्ता योद्धा र घाईतेको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै संघीय, प्रादेशिक, विशेष संरचना र स्थानीय निकाय लगायतका सबै अंगहरुमा उनीहरुका परिवारजनहरु र घाईतेलाई प्रतिनिधित्व गरिने कुरा मस्यौदामा उल्लेख गर्नुपर्ने वा नपर्ने ?